

Peter Van Damme
KU Leuven / Katholiek Onderwijs Vlaanderen
Contact: peter.vandamme@kuleuven.be

Wijze Lessen voor het vak Nederlands, Schrijfvaardigheid¹

Wijze lessen. Twaalf bouwstenen voor een effectieve didactiek.

Het boek verzamelt vijf inzichten en twaalf bouwstenen die leerkrachten helpen bij het geven van goede lessen. De grote kracht van het boek is dat het recente wetenschappelijke inzichten op een overzichtelijke manier heel dicht bij de klaspraktijk brengt. Op de site www.wijzelessen.be komen voortdurend updates met aandacht voor nieuwe ontwikkelingen en activiteiten.

1. Een belangrijk boek

Wijze lessen. Twaalf bouwstenen voor effectieve didactiek van Tim Surma en co. is een onderwijspublicatie die de laatste jaren op bijzonder veel terechte aandacht en appreciatie kon rekenen. Wanneer ik met beginnende en ervaren leerkrachten in gesprek ga, ligt het boek dikwijls naast mij of zit het minstens klaar in mijn rugzak. De gesprekken die wij dan voeren, vertrekken altijd van de lespraktijk Nederlands in een bepaalde klas. Het boek helpt ons tot op bepaalde hoogte verder, al missen we geregeld een expliciete link met de vakdidactiek Nederlands. In deze tekst verbind ik de lessen uit het boek van Tim Surma met schrijfvaardigheidsdidactiek.

2. Leren schrijven vs. schrijven beoordelen

Leerkrachten zijn terecht ontevreden over de schrijfpredaties van leerlingen. Allerlei onderzoeken bevestigen dat, en ook het hoger onderwijs vindt de schrijfpredaties van startende studenten ondermaats.

De ontwikkeling van schrijfvaardigheid verloopt minder spontaan dan bijvoorbeeld spreekvaardigheid. Meer nog dan bij spreken hebben leerlingen baat bij goede lessen in schrijven. Anders geformuleerd: de leerkracht doet er toe, en zeker bij het schrijfonderwijs. Leerkrachten zijn soms te veel bezig met schrijven beoordelen en te weinig met leren schrijven. Schrijfvaardigheid is misschien wel de vaardigheid bij uitstek waarbij 'wijze' lessen en leerkrachten het verschil kunnen maken. In wat volgt, verken ik, aan de hand van vier bouwstenen en een inzicht, wat we kunnen leren uit het boek van Tim Surma voor de didactiek van het schrijfonderwijs. In aparte alinea's geef ik concrete lesideeën en voorbeelden. Tijdens de sessie op HSN zal ik een aantal van deze ideeën en voorbeelden wat in detail bekijken.

3. De onzichtbare lezer

Bij spreken heeft de zender vaak een zichtbare ontvanger, terwijl de lezer bij schrijven meestal onzichtbaar is. Veel schrijfproducten van leerlingen houden onvoldoende rekening met deze onzichtbare lezer. Schrijvers krijgen, in tegenstelling tot sprekers, geen onmiddellijke feedback en maken dus onbewust heel wat communicatiefouten. Het loont de moeite om leerlingen hiervan bewust te maken en om deze term ook echt te gebruiken. Geïnspireerd door een bekend filmpje liet een leerkracht uit de eerste graad haar leerlingen een korte instructie schrijven over hoe je een boterham met pindakaas belegt. Ze voerde daarna, net zoals de vader uit het filmpje, de instructies heel letterlijk uit. De leerlingen reageerden hilarisch en vanaf dat moment wisten ze heel goed wat de onzichtbare lezer is.

4. Schrijven en autorijden: over cognitieve belasting

Vooraleer in *Wijze Lessen* de twaalf bouwstenen aan bod komen, staan de auteurs stil bij vijf belangrijke inzichten uit de cognitieve psychologie. Schrijven is een activiteit met een hoge cognitieve belasting. Op zondagmiddag val ik geregeld in slaap wanneer ik een boek lees; tijdens het schrijven is de kans dat dat gebeurt veel kleiner. Bovendien is de cognitieve belasting voor een beginner hoger dan voor een expert. Vergelijk het met autorijden: tijdens de eerste rijles toen je leerde vertrekken en schakelen, kon je nooit vermoeden dat je deze activiteit later zou kunnen combineren met bijvoorbeeld naar het radionieuws luisteren. De leerlingen voelen zich in de schrijfles vaak als een beginnende chauffeur. Dat is een belangrijk inzicht voor de leerkracht die haar leerlingen wil leren schrijven. Het is dus belangrijk om voor deze ‘beginners’ de cognitieve belasting aanvankelijk te beperken. Dat kan je eenvoudig doen door de leerlingen in stappen te laten schrijven. Het vijfphasenmodel van Hoogeveen bestaat al sinds 1993. In een aantal scholen gebruiken de leerlingen een schrijfkaart die hen expliciet door de schrijfofdracht gidst. Per opdracht is er een aangepaste kaart waarin de verschillende schrijfstappen terugkeren. Per stap hebben de leerlingen een aandachtspunt. De cognitieve belasting blijft zo beperkt.

- Fase 1 – Oriëntatie op de schrijfofdracht
- Fase 2 – De schrijfofdracht
- Fase 3 – Het schrijven
- Fase 4 – Het bespreken en herschrijven
- Fase 5 – Het verzorgen en publiceren

Figuur 1 – De vijf fasen van het schrijfproces volgens Hoogeveen (1993).

5. Bouwstenen en lesideeën

Bouwsteen – Gebruik voorbeelden

Goed schrijfonderwijs geeft de leerlingen veel goede voorbeelden en neemt de tijd om de voorbeelden te analyseren. Tijdens deze analyse kan je aandacht hebben voor de opbouw (bv. inleiding, midden en slot), het taalgebruik (bv. correctheid, register en woordkeuze) en het genre of het teksttype (bv. een opiniestuk). Laat leerlingen voorbeelden vergelijken. Geef hen bijvoorbeeld drie klachtenmails en bespreek waarom de ene mail overtuigender is dan de ander. Beperk de cognitieve belasting en geef na het voorbeeld niet meteen de schrijfoefening, maar kies eerst voor een aanvulvoorbeeld. In een aanvulvoorbeeld krijgen de leerlingen bijvoorbeeld de inleiding en het midden van een tekst en schrijven ze enkel het slot. Vergelijk eventueel het slot dat ze schreven met het originele slot. Deze eenvoudige oefening, waarin leerlingen hun eigen tekst

contrasteren met die van een expert, verhoogt het inzicht in hun eigen kwaliteiten en werkpunten. Een krachtige en heel haalbare manier om de schrijfvaardigheid van leerlingen te verbeteren is modelleren: leerlingen observeren een expert. In de les kan dit als volgt gaan.

Een lesidee – Modelleren

Dit moet je durven! Start je schrijfles als volgt: vertel je leerlingen dat jij een goede schrijver bent en dat zij een uitgelezen kans krijgen. Ze mogen je observeren terwijl je aan het schrijven bent. Ga aan de computer zitten en projecteer een leeg document. Begin te schrijven en benoem expliciet wat je doet. De klas ziet de tekst live verschijnen in het document. Achteraf bespreek je met hen wat ze gezien en gehoord hebben. Modelleren is een krachtige manier van leren: leerlingen observeren het deskundig denken en handelen van een expert. Leerlingen imiteren dit achteraf en worden zo ook zelf betere schrijvers. Uiteraard kan je er ook voor kiezen om een opname te maken van de expert die aan het werk is.

Hieronder vind je enkele tips om succesvol te modelleren.

- Geef leerlingen een concrete observatietip.
- Kies een haalbaar teksttype, bijvoorbeeld een eenvoudige zakelijke mail. Na ongeveer vijftien minuten heb je dan een redelijke tekst.
- Gebruik een opname om het schrijven van een langere tekst, bijvoorbeeld een samenvatting, te modelleren.
- Benoem expliciet – en zelfs wat overdreven – de gedachten die je hebt en de stappen die je doorloopt.
- Neem tijd om tussenstappen en denkwijzen te benadrukken. Lees bijvoorbeeld een zin luidop voor als je twijfelt aan de zinsbouw. Pas de zinsbouw meteen aan of splits een zin in twee als dat de boodschap helderder maakt.
- Gids de leerlingen tijdens de bespreking achteraf. Tijdens het schrijven observeren de leerlingen en zwijgen ze. Achteraf krijgen ze ruim de tijd om te bespreken wat ze gezien en dus geleerd hebben. Hebben ze de juiste dingen geobserveerd?
- Verwijs tijdens de schrijfoefening die volgt geregeld naar het voorbeeld dat ze observeerden.

Nog een lesidee – Gebruik een sjabloon bij moeilijke teksttypes

Dit voorbeeld maakt meteen de overgang naar de volgende bouwsteen. In de voorbeeldles ‘De recensie’ hebben de leerkrachten ervoor gekozen om de leerlingen te laten schrijven, vertrekkend van een uitgewerkt sjabloon. Al enkele jaren bekeken de leerlingen eerst enkele voorbeelden van recensies vooraleer zelf aan het schrijven te gaan. Toch bleef het niveau van de teksten – de recensie is een moeilijk genre voor veel jongeren – onvoldoende. Totdat de leerkrachten ervoor hebben gekozen om de teksten van de

leerlingen in een strak sjabloon te gieten van waaruit de leerlingen hun eigen tekst schrijven. Het sjabloon doet op deze manier dienst als voorbeeld en als ondersteuning.

Bouwsteen – Ondersteun bij moeilijke opdrachten

De meeste leerkrachten denken nu aan de schrijfkaders die ingeburgerd zijn in het schrijfonderwijs. Op veel scholen circuleren hiervan bruikbare voorbeelden; ik voeg ze dus niet aan deze tekst toe. De schrijfkaders ondersteunen echter vooral bij fase drie van het schrijfproces (zie kader van Hoogeveen). Het is dan ook belangrijk om leerlingen al vroeger in het schrijfproces te ondersteunen.

Zorg ook voor ondersteuning achteraf. Heeft de leerling zicht op welke fouten hij maakte en wat hij dus moet vermijden bij een volgende opdracht? In het voorbeeld blikt de leerling terug op vorige schrijfoopdrachten. Wat waren werkpunten? Wat ging goed?

Bouwsteen – Geef duidelijke, gestructureerde en uitdagende instructie

Deze bouwsteen lijkt op het eerste gezicht een evidentie. In het voorgaande gaf ik al voorbeelden van duidelijke en gestructureerde schrijfflessen. Hoe maak je schrijfflessen uitdagender voor leerlingen? Leerlingen vermoeden – vaak terecht – dat de leerkracht de enige lezer is. Als excuus voor hun povere teksten argumenteren ze soms dat de leerkracht nu eenmaal betaald wordt om de fouten uit hun teksten te halen. Besteed daarom voldoende aandacht aan het creëren van een uitdagende situatie waarin de leerlingen schrijven voor een echt publiek.

Een derde lesidee – Herschrijven

Laat leerlingen een tekst herschrijven voor een bepaald publiek. Geef leerlingen een tekst uit *De Standaard* en laat hen deze herschrijven voor leeftijdsgenoten. Je zult merken dat dit lesidee enorm veel kansen biedt om bijvoorbeeld aandacht te hebben voor ‘register’, ‘woordkeuze’, ‘opbouw’ en ‘vormgeving’. Je ontdekt ongetwijfeld ook snel extra mogelijkheden: een eigen tekst herschrijven, een tekst van een medeleerling herschrijven, een tekst voor jongeren herschrijven, een tekst van de overheid herschrijven, enz. Besteed expliciet aandacht aan wat leerlingen herschrijven en waarom ze dat doen.

Bouwsteen – Geef feedback die leerlingen aan het denken zet

Wie iets doet met gepaste feedback wordt een betere schrijver. Jammer genoeg zijn het vaak vooral de goede schrijvers die feedback vragen. Hoe zorg je ervoor dat ook de mindere schrijvers feedback willen en krijgen? En dat ze iets met die feedback doen? Leerkrachten besteden soms meer tijd aan de correctie van een schrijftaak dan dat de leerling aan het schrijven ervan heeft besteed. We formuleren de uitdaging dus als volgt: hoe geef je op een haalbare manier feedback die leerlingen aan het denken en het herschrijven zet?

Vierde lesidee – De leerkracht-corrector op film

Bij het begin van het schooljaar vroeg ik mijn leerlingen om mij een brief/mail te schrijven waarin ze vertellen wat hun verwachtingen zijn voor het vak Nederlands. Ze kregen een korte les over de formele aspecten (de aanspreking, registerkeuze, slotformule, enz.) van een dergelijke brief/mail en gingen dan aan de slag. Ze schreven hun eerste versie van de tekst en dan liet ik hen naar een filmpje kijken waarin ik een soortgelijke tekst aan het verbeteren ben. In het filmpje corrigeer ik enkele klassieke fouten. De leerlingen horen en zien de leerkracht denken en corrigeren. Ik observeer hen ondertussen en zie wat er in hun brein gebeurt: “deze tekst had mijn tekst kunnen zijn, deze fout heb ik ook gemaakt, dit heb ik goed gedaan”. Na het filmpje mogen ze hun tekst nalezen en aanpassen. Het effect is indrukwekkend: de leerlingen gaan meteen gemotiveerd aan het herschrijven. Een aantal van hen heeft zelfs al onmiddellijk enkele correcties aangebracht. Deze klassikale feedback vroeg minder werk dan individuele feedback en toch was het leereffect veel groter. Waarschijnlijk omdat de leerlingen zich door de herkenbaarheid van de fouten en het filmpje toch individueel aangesproken voelden.

Wat met *peerfeedback*?

Met wat we nu al weten over het schrijfproces is het duidelijk dat *peerfeedback* niet zo eenvoudig is. Toch is werken met *peerfeedback* heel belangrijk. Er is een praktische en een inhoudelijke reden voor. In een klas van 25 heeft de leerkracht extra hulp nodig. Leerlingen leren bovendien veel over hun eigen schrijven wanneer ze teksten van leeftijdsgenoten nalezen. Beperk ook hier de cognitieve belasting en geef de beoordelaar een duidelijke en beperkte focus. Laat ze aanvankelijk letten op een deelaspect van de tekst: hoe spreekt de schrijver de lezer aan? Is de spelling correct? Is de woordkeuze gepast? Is de boodschap duidelijk? Enz. Vraag niet enkel om *peerfeedback* te geven op het eindproduct, maar verplicht leerlingen om vroeg in het schrijfproces feedback aan leeftijdsgenoten te vragen. Leer leerlingen ook gaandeweg de juiste termen te gebruiken om over schrijven te spreken. Op die manier ontwikkelen ze een soort van metataal.

Bouwsteen – Leer je leerlingen effectief leren

De laatste bouwsteen in het boek gaat over zelfregulatie. Voor schrijfonderwijs houdt dat in dat leerlingen moeten leren om hun eigen schrijfproces te reguleren. Ze leren dat in feite gaandeweg in alle schrijfflessen. Ik verwijs nog eens naar het voorbeeld van de recensie. Op een bepaald moment in de oefening gaan leerlingen zelf de criteria voor een goede taakuitvoering bepalen. Aan de hand van die criteria gaan ze hun eigen werk bekijken, bijsturen en evalueren. De laatste bouwsteen gaat ook over metacognitie: leerlingen ontwikkelen bewust inzicht en de bijhorende taal om over schrijven te spreken. De *peerfeedback* uit de vorige alinea helpt dit mee ontwikkelen.

Tim Surma geeft terecht aan dat leerlingen het moeilijk hebben om hun eigen leren correct in te schatten. In goed opgebouwde schrijflessen is er geregeld expliciet aandacht en tijd nodig om dat te leren.

6. Afsluitend: schrijven = hard werken

Schrijven en leren schrijven vragen veel tijd en inspanning. Durf het te benoemen en bespreek het met jouw leerlingen. Overtuig hen van de waarde en het nut van goed leren schrijven en wees eerlijk: leren schrijven is hard werken.

Noot

¹ Deze tekst verscheen in iets andere vorm in het tijdschrift *Fons*, nummer 12.